

Zoja Jaroszewicz

KSIEGOZBIÓR KLASZTORU STAROBRZĘDOWCÓW W WOJNOWIE

Ludność pochodzenia rosyjskiego, zwana w Rosji "raskolnikami", a w Polsce staroobrzędowcami, starowierami lub filiponami, osiedliła się na terenach Rzeczypospolitej, głównie w Inflantach Polskich i na wyspie Wietce na rzece Soż, dopływie Dniepru, już w XVIII w.¹ Byli to przeciwnicy reform, przeprowadzonych w latach pięćdziesiątych XVII w. przez patriarchę Nikona i wyższych duchownych, w kościele prawosławnym, polegających na skróceniu liturgii, zmianie niektórych obrzędów i wprowadzeniu pewnych poprawek do źle przetłumaczonych z greckiego ksiąg cerkiewnych². Prześladowani w kraju spotykali się oni z życzliwym przyjęciem na ziemiach polskich. Skupili się głównie w trzech ośrodkach: suwalsko-sejneńskim, augustowskim i mazurskim. Poza Polską można ich spotkać w Szwecji, RFN, Bułgarii, Rumunii, Turcji, Kanadzie i wielu innych krajach.

Staroobrzędowcy, którzy w latach dwudziestych i trzydziestych XIX w. przybyli na Mazury³, należeli do jednej ze wspólnot ugrupowania bezpopowców, zwanej od imienia przywódcy duchownego Filipa, "filipowcami"⁴. Swoje osiedla zakładali pomiędzy rzeką Krutynią a jeziorem Bełdan. Głównym ośrodkiem staroobrzędowców mazurskich stał się Spas-Troicki klasztor /pod wezwaniem Zbawiciela i św.Trójcy/. Powstał on z przekształcenia pustelni nad jeziorem Duś, zwanej "grigorjiczewym skitkom" założonej w 1836 r. Organizacją klasztoru zajął się, przysłany z centrum fiedosiejewców moskiewskich - - Cmentarza Preobrażeńskiego, młody i wykształcony Piotr Iwanowicz Ledniew /1821-1895/. Dzięki inicjatywom przeora Pawła /takie imię przybrał Ledniew po uzyskaniu w 1850 r. święceń sakonnych/ nazwane go później Pruskim, klasztor szybko stał się znany poza granicami Polski - w Rosji, Austrii, Turcji, a nawet wśród wydawców czasopisma "Kołokoł" w Londynie. Był on miejscem narad i dyskusji polemicznych staroobrzędowców w Rosji przebywających na emigracji. Zajmowa-

no się w nim również wychowaniem i kształceniem dzieci⁵. Zabiegi Pawła doprowadziły również do powstania "Drukarni Słowiańskiej" w Piszcu⁶. Zorganizowano ją z dala od klasztoru, gdyż obawiano się interwencji dyplomacji rosyjskiej. Natomiast już w 1862 r. na terenie klasztoru znajdowała się introligatornia, gdzie oprawiano książki drukowane u Antoniego Alojzego Gąsiorowskiego i księgi odręcznie przepisywane przez samych mnichów⁷. Około 1856 r. pod wpływem literatury religijnej nastąpiła zmiana w poglądach Pawła Pruskiego. Stał się on zwolennikiem zawierania małżeństw bez święceń kapłańskich, w obecności rodziców i świadków⁸. Popadł przez to w konflikt z większością mnichów i zmuszony był opuścić Wojnowo. Klasztor i przylegające do niego ziemie przeszły na mnichów Szymona i Bartłomieja. Od tego roku klasztor zaczął podupadać i zadłużony stał się własnością jednego z wierzycieli Słowikowa. Mnisi opuścili Wojnowo i w 1884 r. klasztor zamknięto⁹.

Dzięki pomocy Cmentarza Preobrażeńskiego w Moskwie, w 1885 r. na miejscu klasztoru męskiego powstał klasztor żeński. Klasztor nabyła na swoje nazwisko młoda zakonnica Jewpraksija /Helena Pietrowna Dikopolska 1863-1943/. Zamieszkały w nim mniszki ze spalonego klasztoru w Pupach /Spychowo/ i nowo przybyłe z Moskwy. W 1897 r. było w nim 8 zakonnice i 25 nowicjuszek. Rozkwit klasztoru przypadł na rok 1914. Mieszkało w nim wówczas 65 osób, zakonnice, nowicjuszek, służby, staroów i sierot. W latach 1905-1928 przeoryszą klasztoru była Jewpraksija. Od 1928 r. funkcję tę pełniła Antonina /Kondratjewa Antonina Iwanowna 1890-1972/¹⁰. Obecnie w klasztorze mieszkają, wspólnie z rodziną opiekuna i współwłaściciela mienia klasztornego Polaka Leona Ludwikowskiego z Mikołajek, dwie siostry zakonne Fima /Afimia Kuśchmierz ur. w 1916 r./ i Lena /Helena Stopka ur. w 1912 r./. Późną jesienią, zimą i wczesną wiosną modlą się w domu, a latem w cerkwi klasztornej wspólnie z wyznawcami swojej wiary przybyłymi ze wsi. Niewielu ich tu przychodzi. Być może dlatego, że jest on nieco oddalony od Wojnowa. Bliżej mają oni własny kościół, tzw. molennę.

Wiadomości dotyczące biblioteki klasztornej są bardzo skąpe. Z literatury przedmiotu dowiadujemy się jedynie, że wraz z Ledniem wysłano z Moskwy do Prus, na początku 1848 r., Antoniusza z kilkoma wozami pełnymi książek i ikon¹¹. Paweł, będąc już przeorem, założył bibliotekę i stale ją powiększał. Każdego roku był wyznaczony specjalny fundusz na kupno nowych książek¹². Do zbiorów bibliotecznych trafiały również wydawnictwa drukarni staroobrzędow-

ców w Pieszku. Eugeniusz Iwaniec odnalazł i opisał 10 numerów czasopisma "Istina" i 17 druków samoistnych. Nakłady niektórych książek dochodziły do pięciu tysięcy egzemplarzy¹³. Były to druki przeznaczone do użytku codziennego /liturgiczne i moralistyczne/, przedruki fragmentów z dokumentów oficjalnego kościoła prawosławnego potępiających wyznawców "starej wiary" i literatura o charakterze polemicznym¹⁴. Księgozbiór powiększał się także o książki przepisywane, a następnie oprawiane przez samych mnichów. Przepisywano książki ułożone już lub zestawione przez samych staroobrzędowców i popularne wśród nich tzw. cwiertniki i soborniki zawierające sceny z życia świętych oraz zbiory pieśni religijnych¹⁵. Dotychczas nie udało się ustalić, gdzie mieściła się biblioteka za czasów przeora Pawła, jaka była struktura i wielkość oraz ustalenie księgozbioru.

Łośy biblioteki po odejściu z klasztoru Pawła i wyjeździe wszystkich mnichów do Rosji nie są dokładnie zbadane. Wiadomo tylko, że Paweł przepisując klasztor na mnichów, nie wziął ze sobą żadnych ksiąg, a nawet zostawił książki, które otrzymał od swojego ojca¹⁶. Nie wiemy, czy mnisi opuszczając klasztor, nie wywieźli ze sobą części księgozbioru. Wiktor Jakubowski pisze, że wszystkie książki i ikony przywłaszczył sobie mnich Makariusz "... wśród których było, jak się zdaje, niemało bardzo cennych, wyjechał do Rosji, lecz już na granicy w Grajewie, całe zagrabione mienie zostało mu skonfiskowane przez rosyjskie władze celne"¹⁷.

Trudno ustalić, ile ksiąg z klasztoru męskiego zachowało się i stało podstawą księgozbioru wojnowskich mniszek. Część książek została przywieziona z Moskwy przez przełożoną Jewpraksiję¹⁸. Wiele ksiąg zdobyto w 1909 r. w wyniku akcji emisariuszek wysłanych do Rosji po pomoc¹⁹. Przechowywano je, jak wynika z relacji Sukertowej-Biedrawiny, w cerkwi klasztornej. Pisze ona: "W cerkwi muryrowanej bogactwo obrazów, krzyżów mosiężnych, starych w pergamin oprawionych ozdobnych ksiąg /.../. Przewodniczka w habicie pokazała tylko dwie stare książki przepisane, starodruków pokazać nie chciała, zaznaczyła tylko, że liczą one przeszło 300 lat"²⁰.

W 1959 r. z księgozbiorem klasztornym pobieżnie zapoznał się i opisał go Wiktor Jakubowski: "Znalazłem tam dwa rękopisy, jak się zdaje z XVIII wieku: 1/ Margaryt i 2/ wspaniały Irmologion z pięknymi różnobarwnymi ornamentami i inicjałami w tzw. pomorskim stylu. Ze starodruków pokazano mi: 1/Oktoich /Oktaj/ 1631 r.,

2/Oktafj 1618 r., 3/Mineję, sierpień 1646 r., 4/Ewangelię 1629 r., 5/Prolog, czerwiec-sierpień, bez końcowych stron, 6/Mineję święteczną bez końcowych stron, 7/Mineję ogólną 1637 r., 8/Potrebnik 1651 r. Poza tym w klasztorze znajduje się znaczna liczba ksiąg liturgicznych wydanych w Poczajowie w XVIII wieku oraz moskiewskich wydań XIX i XX wieku /m.in. Istorija pomorskich otwietow/. Jest też trochę książek wydanych w Pieszku pod firmą Slawianskaja tipografija. Joganisburg/, m.in. parę numerów czasopisma "Istina"²¹.

Dwadzieścia ksiąg drukowanych i dwa rękopisy nabyła w 1979 r., od obecnego opiekuna klasztoru Leona Ludwikowskiego, Biblioteka Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Znalazły się wśród nich druki wydane do 1654 r. /przed pierwszym poprawionym Służebnikiem - Rytuałem/, przedruki z wydań moskiewskich z lat 1642-1652 oraz księgi ułożone przez samych staroobrzędowców²².

Próby dokładnego opisu ginącego księgozbioru ze Spas-Troickiego klasztoru w Wojnowie, czynione w 1981 r. przez autorkę niniejszego artykułu, skończyły się na powierzchniowym obejrzeniu pokazywanych przez siostrę zakonną ksiąg. Siostra sama wyjmowała je z szafy, otwierała i odwracała kartki podając tytuł, miejsce wydania, jeśli było zaznaczone i liczbę stron. W ten sposób pokazano mi dwa rękopisy: Kafizmy, 1786 r. i Irmosy, prawdopodobnie z końca XVIII lub XIX w., Ewangelijsze ucziitelnoje /Ewangelia użytkowa/, 1629 r. /zarejestrowana w katalogu A.S.Ziernowej pod poz. 73/²³; Triod postnuju, 1635 r. /poz. 127/; Oktoich, 1631 r. /poz. 86/ i Oktoich 1618 r. /poz. 33/, Mineje, luty, 1646 r. /poz. 183/, Apostoł tetr, 1638 r. /poz. 111/, Oktoich bez końcowych stron, Psaltery i Światcy /Poczet Świątych/ oraz Kanonnik mały z drukarni w Poczajowie /prawdopodobnie z XVIII w./ i Kanonnik wydany w 1909 r. w Moskwie.

W kwietniu 1984 r. pozwolono mi na dokładne zbadanie druków, które pozostały jeszcze w klasztorze. Z ksiąg oglądanych przeze mnie poprzednio zastałam następujące: Triod postnaja, Mineja, luty, dwa Oktoichy /r. 1618 i 1638/, Światcy i Kanonnik oraz Psalterz z Poczajowa. Obecnie w klasztorze znajduje się tylko 31 ksiąg drukowanych i dwa rękopisy. Wśród nich jest 21 starodruków. Są to: Ewangelia [poz. 1]²⁴, Mineje miesięczne na wszystkie miesiące roku bizantyjskiego [poz. 2-13], Mineja obščezaja [poz. 15], Mineja obščozaja z prazdnicznój /Mineja ogólna ze święteczną/ [poz. 14], Mi-

neja prazdnicznaja z dopełnieniem Minei miesięcznej, Triody i Ustawu [poz. 16], dwa Oktoichy [poz. 17 i 18], Prolog na wrzesień - listopad [poz. 19] i dwie Triody, cwiełtnaja /wielkanocna lub kwiecista/ i postnaja [poz. 20 i 21].

Do druków nowych należą: dwa Czasosłowy [poz. 22 i 23], Cwietnik [poz. 24], Kanonnik balszoj [poz. 25], Kniga służby preswiałiej Bogorodice /Księga służby Przenajświętszej Bogurodzicy [poz. 26], Knigi żitij swiaty na wrzesień, październik i listopad [poz. 30] i Torżestwiennik [poz. 31].

Spśród ksiąg wymienionych jako starodruki, tylko Prolog nie jest księgą liturgiczną. Z druków nowych typowymi księgami liturgicznymi bizantyjsko-słowiańskimi są: Psalterz i dwa Czasosłowy. Zawierają one formuły i rubryki liturgiczne potrzebne do sprawowania liturgii lub jej normowania. Najstarszą z tych ksiąg jest Ewangelia [poz. 1] wydana w 1606 r. w drukarni Anisima Michajłowa Radiszewskiego²⁵. Była to jedna z trzech drukarni działających w Moskwie przed 1611 r., obok drukarni Niewieży²⁶ i Fofanowa²⁷. Ich wydania finansował rząd. Ziernowa twierdzi, że drukarnia Radiszewskiego była najbogatsza²⁸. Przykładem tego może być zachowany egzemplarz Ewangelii. Ewangelię tę i Ustaw z tej samej drukarni nazwano "razkosznymi izdaniami po bumagie i po szriftu" /rozkoszными wydaniemami ze względu na papier i druk/²⁹. Rysunek czcionki, barwionej na czerwono i na czarno, jest dokładnie wyrznięty, a odciski wyróżniają się jasnością i ostrością. W złożonych zastawkach³⁰, które pojawiły się w tej Ewangelii /fotografie ich, podobnie jak i innych elementów zdobniczych XVII-wiecznych druków moskiewskich, znajdują się w Albumie Ziernowej pod nr 218, 220/³¹ rozwinął Radiszewski dawne ulubione wzory moskiewskie. Będą one, podobnie jak i inne jego listwy, wykorzystywane bądź naśladowane, w późniejszych wydaniach Fofanowa i Burcowa³² i na Pieczatnym Dworze. W złożonych zastawkach widać zwoje łożdyg otaczające owoce lub kwiaty, położone w kilku rzędach jeden nad drugim lub liści. Dwanaście zastawek, zamieszczonych przed tekstami czterech ewangelii, spisami treści, przedmową arcybiskupa bułgarskiego Teofilakta i zakończeniem, odbito z siedmiu różnych klocków. Wszystkie wyróżniają się oryginalnością swego rysunku /np. nr 216, 217, 222/. Również bardzo ładny jest rysunek inicjałów z wnętrzem wypełnionym wzorem roślinnym /nr 218, 221, 236, 245 i 246/. Na marginesach znajdują się w ozdobnych ramkach /np. 240, 241 i 242/ początki perykop /zaczął/. Rysunki dla czterech drzeworytów ewangelistów sporządził Prokopij Czirin³³. Zawierają one pos-

tacie ewangelistów z ich symbolami, np. ewangelista Mateusz przedstawiony jest z wyobrażeniem anioła, a Łukasz z wyobrażeniem skrzydatego woła. Do wydrukowania użyto wysokiej jakości papieru ze znakami wodnymi rejestrowanymi przez Lichaczewa /np. nr 351/³⁴. Ewangelię czyta się podczas odprawiania mszy, jutrzni i przy udzielaniu niektórych sakramentów. Jest ona wydana w formie folio. Oprawiono ją w czerwony aksamit, bogato nabijany blachą mosiężną. Na wierzchniej okładzinie pośrodku zamieszczono wizerunek przedstawiający ukrzyżowanie Chrystusa, a w narożach - wizerunki ewangelistów. Ewangelia jest ozdobnie oprawna, gdyż stanowi część wyposażenia ołtarza, stąd też jej nazwa - Ewangelie naprestolnoje /Ewangelia ołtarzowa/.

Następną księgą liturgiczną jest Oktoich, zawierający porządek służby jako codziennej modlitwy dla niedziel i dni cyklu tygodniowego, podzielonego w ciągu roku według ośmiu tonów muzycznego systemu bizantyjskiego. W klasztorze znajdują się dwie części Oktoicha, cz. 1 /głosy od 1 do 4/ wydana w 1631 r. [poz. 17] i cz. 2 /głosy od 5 do 8/ wydana w 1618 r. [poz. 18]. Obie części Oktoicha były drukowane na Pieczatnym Dworze³⁵ w Moskwie. Ale tylko w Oktoichu z 1618 r. jest zaznaczone nazwisko drukarza Nikity Fiedorowa Fofanowa i jego pomocników. Jego zastawki i inicjały, podobnie jak Radiszewskiego, cieszyły się dużym powodzeniem i prawie wszystkie były wykorzystywane w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych na Pieczatnym Dworze /zob. fot. 1 i 2/. Niektóre z zastawek /np. nr 280, 277/, odbitych w tym Oktoichu, naśladują rysunek listew litewsko-ruskich wydań Iwana Fiedorowa i Piotra Mścisławca³⁶. Poza zastawkami zdbi tekst jedynie inicjał, litera B /nr 487/ umieszczony przed posłowiem na s. 451, wypełniony liśćmi i winogronami. Czcionka o barwie czerwonej i czarnej ma ładny, wyraźny kształt, jak większość pierwszych wydań tej drukarni. Druga część Oktoicha ma podobny ornament, jest w niej umieszczony inicjał odbity już z innego klocka /nr 489/. Wykorzystano też różne i inne od poprzednich klocki do odbicia listew /m.in. nr 293, 300, 315, 321/.

Na wewnętrznej stronie oprawy napisano atramentem "Oktaj", a na czastej karcie przed tekstem: "Sija kniga požertwowana Matuszknoj Pelagiej, 1904 goda, diekabria 19" /Ta książka podarowana przez matkę Pelagię, 1904 roku, 19 grudnia/. Na ostatniej karcie przepisano piórem fragment głosu 4 z tej księgi.

Obie księgi są oprawione w skórę. Oktoich z 1618 r. w ciemno-

brązową skórę cielejącą z dobrze zachowanymi klamrami /zastiożkami/, a Oktoich z 1631 r. w czarną skórę, bardzo już podniszczoną /grzbiet księgi pokrywa płat nierówno przyciętej brązowej skóry/³⁷.

Razem z tekstami Oktoicha czyta się teksty Triody postnej. Odbywa się to w okresie między pierwszą niedzielą przedpościa a sobotą szóstego tygodnia. Natomiast w niedzielę po Wielkanocy czyta się jego teksty razem z tekstami Triody cwieternej. Triod postnaja zawiera porządek nabożeństw dla świąt ruchomych cyklu tygodniowego, przypadającego w okresie poprzedzającym Wielki Post i w okresie Wielkiego Postu, a Triod cwieternaja dla przypadających w okresie wielkanocnym. Obie Triody wydane były na Pieczatnym Dworze. Triod postnaja drukowana była w 1635 r. [poz. 21]. Księgę tę, podobnie jak i inne druki moskiewskie, zdobią zastawki o wzorze roślinnym, odbite z 10 klocków /w listwach nr 289, 294, 300 ktoś zamalował czerwonym tuszem białe miejsca i jeden inicjał/. Karty nr 463 i 464 są dopisane piórem, czerwonym i czarnym atramentem. Piszący starał się wiernie odtworzyć wzór czcionki. Na wielu kartach wypisane są słowa bądź fragmenty z książki, na dolnym i bocznych marginesach. Często odczytywane fragmenty tekstu są zaznaczone kolorowymi zakładkami z materiału. Na ostatniej stronie znajdują się słabo czytelne notatki. Można odczytać, że książka ta jest własnością kupca Mojekowskiego. Otrzymał on ją 4 stycznia 1794 roku. Księga jest oprawiona w ciemnobrązową skórę bardzo już podniszczoną. Zamykają ją dwie różne, o geometrycznym kształcie klamry.

Bogato zdobiona jest Triod cwieternaja wydana w Moskwie w 1653 r. Ciekawsze z zarejestrowanych zastawek to nr 298, 351, 356, 359 /wszystkich zastawek jest 97 z 16 desek/ nie ma zastawek, które powinny się znajdować na brekujących kartach 224, 226 i 614. Drugim elementem zdobiącym księgę są finaliki /końcówki/. Na Pieczatnym Dworze pojawiają się one w 1652 roku³⁸. Są to finaliki w postaci plecionki owalnej /nr 435/ i prostokątnej /nr 436/. Dokładne określenie dat wydania druku było możliwe poprzez porównanie tych elementów z ich wzorami w katalogach Ziernowej³⁹. Między karty 223 a 228 wstawiono tekst drukowany inną czcionką: na dziesięciu kartach napisano hymn na cześć Bogurodzioy Przewodniczki /Bogurodzioy Odigitrii/. W księdze zachowały się zakładki w postaci kawałków materiału poprzyklejanych do brzegów kart. Jest ona oprawiona w ciemną, brązową skórę z pozostałościami złocień. Grzbiet jest pokryty grubym, nierówno przyciętym paskiem skóry.

Najliczniej w zbiorach klasztoru reprezentowana jest Mineja i to Mineja miesięczna. Jest to księga liturgiczna zawierająca formularze o świętych, ułożone według porządku ich dni w poszczególnych miesiącach nie tylko dla liturgii godzin, lecz także dla liturgii mszalnej. Są to kolejno Mineje: na wrzesień, 1636 r. [poz. 13], październik, 1609 r. [poz. 12], listopad, 1645 r. [poz. 11], grudzień, 1645 r. [poz. 4], styczeń, 1644 r. [poz. 8], luty, 1646 r. [poz. 5], marzec, 1645 r. [poz. 10], kwiecień, 1645 r., [poz. 2], maj, 1626 r. [poz. 9], czerwiec, 1627 r. [poz. 6] i lipiec, 1646 r. [poz. 7] oraz sierpień, 1646 r. [poz. 3]. Wszystkie są drukami moskiewskimi, wydanymi na Pieczatnym Dworze, oprócz Minei na miesiąc październik z 1609 r. Mineja ta była drukowana w drukarni Iwana Niewieży syna Andronika⁴⁰. Oba, ojciec i syn wprowadzili wiele nowych cech w porównaniu z ornamentyką Iwana Fiedorowa. Wykorzystano w niej zastawki, które były wykonane w 1603 roku /nr 198 i 199/. Napisy drukowane są więzią⁴¹ o bogatym wzorze. Kartę nr 68 dopisano ręcznie. O oszłym wykorzystywaniu tej Minei, jak i wszystkich oglądanych przeze mnie, świadczą ślady urwanych zakładek i podniszczonych skórzanych opraw.

Na uwagę spośród wymienionych już wyżej minei zasługuje Mineja na wrzesień z 1636 r. [poz. 13], w której zaznaczono nazwisko drukarza /co było rzadkością na Pieczatnym Dworze/. Jest nim Burcew. Zajmował on uprzywilejowane stanowisko w tej drukarni. Był kierownikiem jednego z kilku wówczas istniejących na Pieczatnym Dworze oddziałów. W jego drukach zaznaczają się najbardziej związki z drukarstwem na Białorusi i Ukrainie. Te, które zamieścił w omawianej księdze, podobne są do zastawek Niewieży /np. nr 197/⁴².

Ponieważ w ornamentyce pozostałych minei nie ma niczego nowego poza elementami zaznaczonymi przy opisie każdej z nich w wykazie /patrz s.176-180/, zatrzymam się tylko na notatkach marginesowych. I tak, w Minei na maj z 1626 r. [poz. 9] na pierwszej kartce pustej napisano atramentem "Sija kniga požertwowana Jekaterynoj Wasilewnoj Czeliszewoj 1891 goda" /Tę książkę podarowała Katarzyna Wasilewna Czeliszewa w 1891 roku/. Taki sam napis znajduje się też na karcie przedtytułowej w Minei na czerwiec z 1672 r. poz.6, a na karcie 2 tej księgi nieczytelny napis o jej ważności. W Minei na marzec z 1645 r. [poz. 10], kwiecień z 1645 r. [poz. 2], luty z 1646 r. [poz. 5] i sierpień z 1646 r. [poz. 8] znajdują się notatki sporządzone za pomocą pióra, czarnym atramentem, mówiące o przy-

należności tych ksiąg do kupca Iwana Ignatowa Maskowina lub Markowina. Wszystkie oprawione są w cielęcą, brązową skórę, ładnie zdobioną, z pozostałościami złocień. Na grzbietach opraw znajdują się złoczone napisy nazw miesięcy, których księgi dotyczą. Mineja na wrzesień zaopatrzona jest w części spodniej w cztery guzy zabezpieczające ją przed otarciem.

Mineja obszczaja z prazdnioznoj zawiera wybór tekstów liturgicznych z Minei Miesięcznej na cześć świąt Pańskich, Matki Boskiej i Świętych i wspólne formularze dla niektórych świąt nie posiadających tekstów liturgicznych własnych. I takie dwie mineje również znajdują się w Wojnowskim klasztorze. Pierwsza z nich [poz. 14] została przeze mnie rozpoznana po porównaniu zastawek i inicjałów z katalogami Ziernowej. Wydano ją w Moskwie w 1653 r. Wykonano w niej zastawki z klocków o nr 276 a, 294, 297, 289, 303, 348, 377, finaliki o nr 435, 436, 437 i ramki o nr 475, 478, 481. Inicjałów nie odnalazłam, powinny się one znaleźć na brakujących kartach. Przed tekstem drukowanym zaczynającym się od karty 216 dopisano czerwonym i czarnym atramentem spis treści księgi. Druga z minei [poz. 15] zawiera jedynie informację, że jest własnością Aleksieja Michajłowicza Kawylina i datę 1861 r. Brak w niej ostatnich kart, na których być może znajdowała się informacja o miejscu i roku wydania. Ziernowa nie rejestruje jej w swoim katalogu. Krój czcionki, rysunek zastawek i ramek na marginesach jest różny od moskiewskich. Drukowana jest na papierze o odcieniu niebieskawym, nie później niż w XVIII w. Obie mineje oprawione są w cielęcą brązową skórę i zamknięte klamrami z motywem roślinnym.

Analiza treściowa ostatniej księgi, zaliczonej przeze mnie do starodruków, pozwala stwierdzić, że jest to Prolog na wrzesień - - listopad. Jest to księga cerkiewna, zawierająca wybór tekstów z dzieł ojców kościoła prawosławnego i tekstów hagiograficznych rozłożonych według porządku obchodzenia ich pamięci. Zastawka na s. 2 bardzo wyraźna i przypomina zastawkę z katalogu Ziernowej o nr 360, natomiast zastawki na k. 131 i 286 różnią się drobnymi szczegółami od zastawek nr 289 i 364. Ziarnowa nie rejestruje tego druku w katalogu wydań moskiewskich. Ponieważ zastawka nr 360 była wykorzystywana w XVII w., należy przypuszczać, że druk ten pochodzi z tego wieku, ale innej drukarni niż Pieczatnyj Dwor i anonimowe drukarnie moskiewskie. Jest to jedna z ksiąg, na której odbita jest pieczętka drugiej przełożonej klasztoru Spas-Troickiego. Na pieczętce widnie-

je: Klasztor Wojnowo gr. Ukta pow. Mragowo Kondratowa Antonina Przełożona. Oprawa z brązowej skóry jest mocno podniszczona. Zachowały się też dwie klamry, z tym że dolna jest starsza.

Z druków nowych księgą liturgiczną jest Czasosłów zawierający teksty niezienne i zmienne odnoszące się do liturgii cyklu tygodniowego bądź rocznego. Są dwa egzemplarze: jeden wydany w Moskwie [poz. 23] prawdopodobnie druk XIX-wieczny, bez roku i miejsca wydania. Zaznaczono tylko, że jest wydany za cara Aleksieja Michajłowicza i patriarchy Józefa. Nie jest to jednak druk XVII-wieczny, ale wierny jego przedruk. Przedruki takie, dokonywane przeważnie z "iosifskich" /wydanych za patriarchy Józefa 1642-1652/ były chętnie nabywane przez staroobrzędowców⁴³. Zdobią go zastawki i finaliki naśladowujące wzór moskiewskich. Grzbiet oprawy cielejącej jest wzmocniony jasnym kawałkiem skóry świńskiej.

Drugi egzemplarz, wiernie naśladowający w ornamentyce XVII-wieczne druki moskiewskie, wydany był w Moskwie w Preobrażenskim Bogodelennym domu w 1910 r. [poz. 22]. Zdobią go zastawki, inicjały, ramki na marginesach i napisy więzią. Oprawa z ładnie wyprawionej skóry cielejącej spięta jest dwiema klamrami. Lekturę księgi ułatwiają poprzyklejane do stron zakładki z kolorowego materiału.

Do ksiąg liturgicznych zaliczamy również Psalterz [poz. 29] zawierający 150 psalmów Dawidowych i używany przy czytaniu służby Bożej jako liturgii godzin. Przedrukowano go, wiernie naśladowając ozdobę, finaliki i zastawki z XVII-wiecznego wydania moskiewskiego w drukarni w Poczajowie. Ten druk, podobnie jak i inne poczajowskie, nie ma zaznaczonego roku wydania. Formuła, że wydrukowano w typografii poczajowskiej zamieszczona jest w następujących księgach: Światcy [poz. 30], Kanonnik [poz. 25], Cwietnik [poz. 24] i Kniga służby preświatoj Bogurodiçe [poz. 26].

Światcy /kalendarium/, to książka cerkiewna, zawierająca żywoty świętych. Na odwrocie oprawy napisano: "Daruju siju knigu matuszkie Anafrolij na dobruju pamiat i na dlinnoje spasienije. Knigu czitaj a mienia nie zabywaj, poka žiwu pomodliś za zdrowie a pomru skaži, carstwije niebiesnoje daruj gospodi Gresznoj Jewpraksij 1935 goda, 12 jenwaria" /Książkę tę daruję matce Anafrolii⁴⁴ na dobrą pamięć i wieczne zbawienie. Książkę czytaj i mnie nie zapominaj, póki żyję módl się za zdrowie, a kiedy umrę powiedz, królestwo niebieskie daruj panie grzesznej Jewpraksii 1935 roku, 12 stycznia/. Jest w tej książce pieczętka przełożonej Jewpraksii "He-

lene Dickopolski kloster Echertsdorf". Księga pisana jest czerwono-czarnym drukiem, obcięcie kart barwione jest na czerwono, zastosowano zastawki i finaliki.

Następną księgą jest Kanonnik [poz. 25]. Zawiera: kanon do Najświętszej Bogurodzicy, hymn liturgiczny ku czci Chrystusa Pana /tzw. akafist/ i wybranych świętych. Druk również czerwono-czarny, zdobią go listwy i inicjały podobne do moskiewskich, wydanych w I połowie XVII w.

Sceny z życia świętych, wybrane z wczesnych druków oerkiewnych, zamieszczone są w księdze pt. "Cwietnik" [poz. 24]. Była ona lubianym i cenionym wydawnictwem wśród staroobrzędowców. Jej tytuł barwiony czerwonym i czarnym kolorem umieszczony jest w ozdobnej kolumnie z ptakami w stylu pomorskim. Na s.3 znajduje się bardzo ciekawa ilustracja przedstawiająca wnętrze pokoju, a w nim żegnającego się przed ikoną starowiera. Z lewej strony nad oknem, przez które widać molenną, unosi się piszący w księdze anioł, a niżej narysowano uciekającego diabła.

Ostatnią książką wydaną w Poczajowie jest "Kniga służby pre-swiatiej Bogorodice" [poz. 26]. Teksty do niej wybrano z wczesnych ksiąg służebnych. Na wewnętrznej stronie oprawy okłódką zaznaczono, że podarowano ją matce Aleksandrze Kremieniewoj.

Wszystkie wyżej wymienione druki z typografii poczajowskiej są oprawione w ładnie zdobioną skórę cielęcą i zamykane ozdobnymi klamrami. Żaden z nich nie jest rejestrowany w znanych mi opracowaniach dotyczących drukarni w Poczajowie⁴⁵.

Drugim, po omówionym na s. 170 Czasosłowie, drukiem wydanym w Christijanskoj Tipografii pri Preobrażenskom Bogodelenno domie w Moskwie jest Torżestwiennik [poz. 31]. Pochodzi z 1911 r. Zawiera pochwalne teksty na święta Jezusa Chrystusa i wielkich świętych. Zdobiące go zastawki i inicjały naśladują starodruki moskiewskie.

Następną księgą zachowaną w klasztorze jest druk pt. "Knigi žitij swiatych" wydany w 1859 r. w Typografii Synodalnej [poz.27]. Jest to pierwsza z czterech części składających się na całość, na miesiące wrzesień, październik i listopad. Z karty tytułowej ujętej w ozdobną ramkę, podobnie jak tekst na wszystkich kartach, dowiadujemy się, że jest to wydanie dokładniejsze od wydania Kijewo-pieczarskoj Ławri. Tekst jest drukowany czarnym kolorem odcionki. Księgę zdobią duże i małe zastawki z wizerunkiem Chrystusa i scenami z życia Świętej Rodziny, inicjały i finaliki. Korzystanie z niej

ułatwia przedmowa do czytelnika i indeks historyków kościoła i świętych. Oprawiona jest w brązową skórę i spięta klamrami.

W lipcu 1938 r. przełożona klasztoru Jewpraksija w dzień swojego święta otrzymała od członków Ryskiego Koła Staroobrzędowców księgę pt. "Kormczaja" [poz. 28]. W dedykacji zamieszczonej na karcie przedtytułowej czytamy, że otrzymała ją za wkład /.../ "w kniżnicę Spas-Troickiej żeńskiej obitielii" /za opiekę nad księgozbiorem Spas-Troickiego klasztoru żeńskiego/. Pod dedykacją następują czytelne podpisy członków koła. O treści księgi informuje przedmowa. Zawiera ona nauki świętych o obrządkach cerkiewnych. Nazwa jej pochodzi od "kormczij" - steru, gdyż służy do sterowania nawą kościoła. Brak w książce miejsca i daty wydania. Prawdopodobnie jest to druk moskiewski z XIX w. lub początku XX w. Podobnie jak inne wymienione druki, oprawiono ją w skórę i ozdobne klamry.

Pokazano mi również dwa rękopisy. Jeden z nich [poz. 32], zawierający modlitwy i pouczenia, jak należy zachować się w czasie poszczególnych obrządków chrześcijańskich, był podarowany przez Wasilija Timofiejewa Ustawszozika. Napisano go prawdopodobnie w klasztorze w roku 1883. Tak data jest wpisana w końcowym finaliku kwiatowym zamieszczonym na ostatniej stronie rękopisu. Składa się on z dwóch części. Jest bardzo ładnie zdobiony zastawkami i finalikami. Przy każdej pozycji w spisie treści, zamieszczonym w obu częściach rękopisu, narysowana jest ręka kierująca do odpowiedniej strony. Spis treści ujęty jest w ramki.

Drugi rękopis nie posiada początkowych i końcowych stron. Powstał prawdopodobnie w XVIII w. Na jednej ze stron jest napisana data 1727 roku, awgusta w 5 dzień. Zawiera on wybór tekstów z ksiąg cerkiewnych i staroruskiej literatury hagiograficznej. Dokładniejsze zapoznanie się z treścią obu rękopisów i badania papieru nie były możliwe w warunkach, w jakich pokazano je autorce.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż w chwili obecnej w klasztorze staroobrzędowców w Wojnowie znajduje się znikoma część księgozbioru. Pozostały w nim przede wszystkim księgi potrzebne do sprawowania obrządku liturgicznego, którego przestrzegają dwie siostry zakonne mieszkające jeszcze w klasztorze. Są to pojedyncze, poza czasosłowem, 23 egzemplarze następujących ksiąg: ewangelii, minei miesięcznej, ogólnej i święteoznej, psalterza, oktoicha i tryod, wielkanocnej i postnej. Drugą grupę /8 wol./ stanowią księgi cer-

kiewne będące kompilacją lub streszczeniem niektórych ksiąg liturgicznych i zbiorem hagiograficznych tekstów. Dwadzieścia ksiąg, spośród wszystkich zarejestrowanych, to starodruki pochodzące z I połowy XVII w., okresu świetności drukarstwa moskiewskiego. One to stanowią największą wartość dla historyka książki. Są to również druki najbardziej poszukiwane przez wyznawców starej wiary. Nie ma w nich bowiem poprawek naniesionych po reformie Nikona /pierwszą poprawioną księgą był wydany w 1654 r. Służebnik/. Pozostałe księgi są wiernymi kopiami, składanymi litera w literę, starych druków moskiewskich z wzorami ich zastawek, inicjałów i finałów. Ustalenie dat ich wydania i miejsca, które było celowo zmieniane, sprawia najwięcej kłopotu. Przegląd zachowanych 31 ksiąg drukowanych i 2 rękopisów nie wyczerpuje zawartości, istniejącej tu jeszcze kilkanaście lat temu, biblioteki. Jest to tylko część księgozbioru liturgicznego i moralistycznego z najczęściej spotykanymi tytułami. A przecież klasztor wojnowski pełnił szereg funkcji, m.in. silnego ośrodka walki polemicznej i ośrodka kształcącego, wymagającego odpowiedniego zaplecze w postaci bogatej i dobrze zorganizowanej biblioteki. Należałoby dokładnie zbadać losy tych ksiąg. Zastanawiający jest również fakt, że tylko na dwóch opisywanych drukach znajdują się pieczęcie klasztorne. Większość zachowanych ksiąg pochodzi z darów staroobrzędowców dla klasztoru. Brak wśród nich druków wydawanych w Polsce. Obecny opiekun klasztoru poinformował mnie, że wszystkie przekazał do bibliotek w Warszawie i Krakowie. Informacji tych nie udało się dotychczas potwierdzić.

Poza klasztorem, bogaty i cenny księgozbiór znajduje się w moleńnie wojnowskiej. Stanie się on, podobnie jak zbiory innych kościołów i księgozbiory prywatne staroobrzędowców, przedmiotem dalszych badań autorki prowadzonych w ramach tematu "Kultura książki staroobrzędowców w Polsce".

P r z y p i s y

¹ I.Grek-Pabisowa, Zarys dziejów staroobrzędowców w Polsce, "Przegląd Rusycystyczny" 1983, z. 1/21/, s.43.

² Tamże, s.42.

³ E.Iwaniec, Z dziejów staroobrzędowców na ziemiach polskich XVII-XX w. Warszawa 1977, s.108.

4 Pod koniec XVII w. ruch staroobrzędowców rozpadł się na dwa kierunki: "popowców" i "bezpopowców". Popowcy zorganizowali własną hierarchię duchowną i uznawali sakrament małżeński. Natomiast bezpopowcy, po wymarciu duchownych, wybierali sobie tzw. nastawników, starców biegłych w czytaniu tekstów cerkiewnych. Wśród bezpopowców wyłoniły się następujące grupy: pomorska, filipowców i najbardziej radykalna fiedosiejewska. E.Iwaniec, Z dziejów ..., s. 36-42.

5 Tamże, s. 124.

6 Do organizowania własnej drukarni przeor Zaweł przystąpił już w 1859 r. Powstała ona w drukarni Antoniego Alojzego Gąsiorowskiego w Piszcu. Pierwszym drukiem tłoczonym cyrylicą była książka pt. "Carskij Put" z 1860 r. Nazwa "Słowianskaja Typografija" pojawia się dopiero w 1867 r. z okazji przekształcenia, sporadycznie ukazującego się czasopisma "Istina", w regularne czasopismo. Właściwym drukarzem i wydawcą był staroobrzędowiec, jeden z wychowanków klasztoru, Konstanty Jefimowicz Gołubow. Drukarnia istniała do 1868 r. E.Iwaniec, Wydawnictwo "Drukarni Słowiańskiej" /Słowjanskaja Tipografija/ na Mazurach w latach sześćdziesiątych XIX w., "Slavia Orientalis" 1961, R.25, nr 2, s. 229-237.

7 Tamże, s. 230.

8 E.Iwaniec, Z dziejów ..., s. 125-127.

9 Tamże, s. 137.

10 W.Jakubowski, Z historii kolonii staroobrzędowców rosyjskich na Mazurach, "Slavia Orientalis" 1961, R.10, nr 1, s. 99.

11 Tamże, s. 95-96.

12 E.Iwaniec, Z dziejów ..., s. 124.

13 E.Iwaniec, Wydawnictwo ..., s. 231.

14 E.Iwaniec, Z dziejów ..., s. 128-131.

15 Tamże, s. 171.

16 Tamże, s. 133.

17 W.Jakubowski, Z historii..., s.98.

18 Informacji takiej udzieliła siostra zakonna Helena Loty Stopka mieszkająca jeszcze w klasztorze.

19 E.Iwaniec, Z dziejów ..., s. 139.

20 E.Sukertowa-Biedrawina, Filiponi na ziemiach mazurskich, "Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 1961, nr 1, s.67.

21 W.Jakubowski, o.c., s.98.

22 Druki te zostały opisane przez autorkę niniejszego artykułu w T.16 "Rocznika Olsztyńskiego" /w druku/.

23 W nawiasach przy opracowywanych przeze mnie drukach a rejestrowanych w katalogu A.S.Ziernowej, Księgi kirillowskiej pieczęci, izdany w Moskwie w XVI-XVII wiekach. Swodnyj katalog. Moskwa 1958, podany jest numer pozycji tego katalogu.

24 W nawiasach kwadratowych podane są numery pozycji z Wykazu ksiąg znajdujących się w Spas-Troickim klasztorze w Wojnowie, zamieszczonego na s.176-180.

25 A.S.Ziernowa, Ornamentika ksiąg maskowskiej pieczęci XVI-XVII wieków, Moskwa 1952, s. 16-17.

- 26 Ibidem.
- 27 Tamże, s.18.
- 28 Tamże, s.16.
- 29 Ibidem.
- 30 Zastawka jest to ornament typu geometrycznego bądź roślinnego, ujęty w ramkę prostokąta podłużnego, zajmującego całość kolumny graficznej.
- 31 A.S.Ziernowa, Ornamentika knig ... Albom ornamentiki knig moskowskoj pieczati XVI-XVII wiekov.
- 32 Tamże, s.23.
- 33 Tamże, s.20.
- 34 N.P.Lichaczew, Paleograficzeskoje znaczenije bumażnych wodnych znakow, S.Petersburg, 1899.
- 35 Pieczatnyj Dwor /1614-1721/, drukarnia państwowa w Moskwie, działająca na zasadach manufaktury. Została ona, na pocz. XVIII w., przemianowana na Moskiewską Typografię podlegającą od 1721 r. Synodowi.
- 36 A.S.Ziernowa, Ornamentika knig ..., s.24.
- 37 Warunki, w jakich mogłam oglądać druki, nie pozwoliły na dokładne zbadanie opraw ani filigranów.
- 38 A.S.Ziernowa, o.c., s.25.
- 39 Zobacz przypis 23 i 25.
- 40 A.S.Ziernowa, Ornamentika knig ..., s.14-16.
- 41 Więź, ornamentacja literowa przejęta z Bizancjum polegająca na wyrażeniu całego tytułu w pierwszym wierszu, co spowodowało wpisywanie liter jednych w drugie, liter nadpisanych i ligatur.
- 42 A.S.Ziernowa, Ornamentika knig..., s.24.
- 43 E.Lwaniec, Z dziejów ..., s.169.
- 44 Anafrolija, mniszka klasztoru wojnowskiego /1885-1969/.
- 45 Wykaz ksiąg drukarni poczajowskiej podaje A.S.Pietruszewicz, Istoriczskoje izwiestie o drevniej Poczajowskoj Obiteli Czinu sw. Wasilija Wielikogo i Tipografii jeja, z rospisju w toj pieczatnym knigam ... "Galiczanin" Łwow kn. 1 wyp. 3 i 4 1883, s. 158-181. Pojedyncze egzemplarze druków z Poczajowa znajdują się w większości katalogów ksiąg cerkiewnych.

WYKAZ KSIĄG ZNAJDUJĄCYCH SIĘ W SPAS-TROICKIM KLASZTORZE W WOJNOWIE

Stare druki

1. Ewangelia, Moskwa 29.VI.1606 [30.III.7113 - 29.VI.7114]. Druk.
Anisim Michajłow Radiszewski 2° k. 1-206, 2 puste, 5-131, 1 pusta,
1 drzeworyt Jana, 132-220, 1 pusta, 221-262,
Wersów na s. 17, 10 wersów = 125 mm.
Ornament: inicjałów 5 z 4 klocków, 4 drzeworyty ewangelistów,
zastawki 12 z 7 desek, ramki 21 z 8 klocków
A.S.Ziernowa poz. 27
2. Mineja miesiąc 'aprili. Moskwa 15.X.1645 [29.VI.7153 - 15.X.7154].
[Pieczatnyj Dwor] 2° k. 1-79, 1-8, 80-242.
Wersów na s. 25, 10 wersów = 89 mm.
Ornament: inicjał 1, zastawki 2 z 2 klocków
A.S.Ziernowa poz. 181
3. Mineja miesiąc 's'ygoust'. Moskwa 25.VII.1646 [20.I. - 29.VII.7154].
[Pieczatnyj Dwor] 2° k.1-487, 489-494. Dopisano ręcznie k.1,2,7,8.
Wersów na s. 25, 10 wersów = 89 mm
Ornament: inicjał 1, zastawki powinny być na dopisanych ręcznie k.
A.S.Ziernowa poz. 187
4. Mineja miesiąc 'dekabr'. Moskwa 7.VII.1645 [7.I. - 7.VII.7153].
[Pieczatnyj Dwor] 2° k.485.
Wersów na s. 24, 10 wersów = 90 mm.
Ornament: inicjał 1 czerwony, zastawki 5 z 4 klocków
A.S.Ziernowa poz. 177
5. Mineja miesiąc 'fewral'. Moskwa 25.I.1646 [22.IX - 25.I.7154].
[Pieczatnyj Dwor] 2° k.1-330, 335.
Wersów na s. 25, 10 wersów = 90 mm.
Ornament: inicjał 1, zastawek 4 z 3 klocków, brak jeszcze jed-
nej zastawki z nowego klocka
A.S.Ziernowa poz. 183

6. Mineja miesiąc ijun. Moskwa 21.XI.1627 [13.II.7135-21.XI.7136].
 [Pieczatnyj Dwor] 2° k.1-276/277, 278-291, 292/293, 294-356.
 Wersów na s. 22, 10 wersów = 89 mm.
 Ornament: inicjał 1, zastawki 2 z 2 kloceków
 A.S.Ziernowa poz. 67
7. Mineja miesiąc ijul. Moskwa 1.VI.1646 [23.IX-1.VI.7154].
 [Pieczatnyj Dwor] 2° k.1-132, 133-136, 137/1, 2-12, 138-145,
 k.157 dopisana ręcznie, brak k. 156 i 398.
 Wersów na s. 25, 10 wersów = 89 mm.
 Ornament: inicjał 1, zastawki 2 z 2 kloceków
 A.S.Ziernowa poz. 186
8. Mineja miesiąc janwar. Moskwa 20.VI.1644 [6.XII-20.VI.7152].
 [Pieczatnyj Dwor] 2° k.1-487, 487-509, 600-606.
 Wersów na s.25, 10 wersów = 89 mm.
 Ornament: inicjał 1, zastawki 4 z 4 kloceków, ramka 1.
 A.S.Ziernowa poz. 171
9. Mineja miesiąc maj. Moskwa 4.XII.1626 [11.IV.7133-4.XII.7135].
 [Pieczatnyj Dwor] 2° k.464.
 Wersów na s.22, 10 wersów = 89 mm.
 Ornament: inicjał 1, zastawki 2 z 2 kloceków
 A.S.Ziernowa poz. 62
10. Mineja miesiąc mart. Moskwa 29.VI.1645 [21.II.-29.VI.7153].
 [Pieczatnyj Dwor] 2°, k.1-119, 122-307.
 Wersów na s. 24, 10 wersów = 89 mm.
 Ornament: inicjał 1, zastawki 2 z 2 kloceków
 A.S.Ziernowa poz. 176
11. Mineja miesiąc nojewwrii. Moskwa 8.IX.1645 [6.VIII.7152-8.IX.
 7154]. [Pieczatnyj Dwor] 2°, k. 1-186, 187/188, 189-215, 216/
 /217, 218-413, 414/415, 416,417-529.
 Wersów na s. 24, 10 wersów = 90 mm.
 Ornament: inicjał 1, zastawki 2 z 2 kloceków
 A.S.Ziernowa poz. 179
12. Mineja miesiąc oktiabr. Moskwa 23.IX.1609 [1.VI.7116-23.IX.7118].
 Druk. Wasilij Giermogien i Iwan Andronikow Niewieżin syn Timo-
 fieja i innych 2° k.1-4, 1-247, 1-67, k.68 dopisana ręcznie.
 Wersów na s.23, 10 wersów = 89 mm.
 Ornament: zastawki 2 z 2 desek, powinno być 3 z 3 kloceków
 A.S.Ziernowa poz.24

13. Mineja miesiąc septemwrij. Moskwa 30.VIII.1636 [1.I.-30.VIII. 7144]. Druk. Wasil Burcew. 2° k. 4-125, 2 nienumerowane, 126-311, 311-417, brak k.1-3
Wersów na s. 23, 10 wersów = 87 mm.
A.S.Ziarnowa poz. 105
14. [Mineja obszczaja z prazdnicznój]. [Moskwa 9.XII.1653] [14.VII. 7161-9.XII.7162]. [Pieczatnyj Dwor] 2° k.216-536, 538-571, 572, 571, 574-629, 630, 631, 632-682, powinno być 758 kart, dopisano ręcznie 2 karty ze spisem treści i zamieszczono je przed tekstem drukowanym. Wersów na s. 25,, wersów 10 = 88 mm.
Ornament: zastawki 28 z 7 klocków, ramki 36 z 4 klocków, końcówki 15 z 3 klocków, brak 2 inicjałów z 2 klocków
A.S.Ziarnowa poz. 251
15. Mineja. [b.m.w.] [XVII - XVIII w.] 2° k. 1-6, 1-554, brak końcowych kart.
Wersów na s. 28, 10 wersów = 88 mm.
Ornament: zastawki 31 z 10 klocków, ramek 25 z 9 klocków
16. Mineja prazdnicznaja z dopełnieniem minei miesiacznej i triody i ustawa bolszogo ... [b.m.w.] [XVIII w.] 2° k.883.
Wersów na s. 27, 10 wersów = 89 mm.
Ornament: zastawki, inicjały i ramki na polu podobne do moskiewskich. Papier o odcieniu niebieskim ze znakami wodnymi.
17. Oktaj. Cz.1, głōsy 1-4. Moskwa 7.V.1631 [3.II.7137-7.V.7139]. [Pieczatnyj Dwor] 2° k. 1-443, 445-477.
Wersów na s. 23, 10 wersów = 89 mm.
Ornament: inicjał 1, zastawki 14 z 5 desek
A.S.Ziarnowa poz. 86
18. Osmiogłasnik /Oktoioh/. Cz. 2, głōsy 5-8. Moskwa 15.VIII.1618 [29.II.7124-15.VIII.7126]. Druk. N.F.Fofanow i P.W.Fofanow 2° k. 454, brak k.1, 449, 452, k.433 dopisana ręcznie.
Wersów na s. 23, 10 wersów = 89 mm.
Ornament: inicjał 1, zastawki 13 z 7 klocków /brak zastawki z k.433
A.S.Ziarnowa poz. 33
19. [Prołog wrzesień - listopad]. [b. m. w., b. r. w.] [XVII w.] 2° k. 2-437, brak końcowych kart.
Wersów na s. 25, 10 wersów = 89 mm.
Ornament: zastawki 3 z 3 klocków

20. Triod cwiethnaja. Moskwa 4.IV.1653 [15.XII. - 4.IV.7161].
 [Pieczatnyj Dwor] 2° k.1-318, 318-489, 500-613, brak k.614,
 k. 615 doklejona.
 Wersów na s. 25, 10 wersów = 88 mm.
 Ornament: inicjały 2 z 2 klocków, zastawki 100 z 17 desek,
 końcówki.
 A.S.Ziernowa poz. 246
21. Triod postnaja. Moskwa 15.XII.1635 [10.VI.7143-15.XII.7144].
 [Pieczatnyj Dwor] 2° k.493, k.463-464 dopisane ręcznie.
 Wersów na s. 25, 10 wersów = 89 mm.
 Ornament: inicjał 1, zastawki 16 z 10 klocków
 A.S.Ziernowa poz. 127

Nowe druki

22. Czasownik /Czasosłow/. Moskwa 1910. W Chrystijanskoj Tipografii pri Preobrażennom Bogodielennom domu 8° k.365, inicjały, zastawki i ramki
23. Czasownik. Sija swiataja i bogodochnowiennaja kniga naricajemaja czasownik napieczatana wyst w carstwujuuszczim grodzie Moskwy w carstwie Aleksieja Michajłowicza pri swiatejszem Iosifie patriarchie. [pocz. XIX w.] 8° k.1 - 307, k. 63, zastawki, inicjały, końcówki.
24. Cwietnik. Sija swiataja i bogodochnowiennaja kniga, naricajemaja owietnik izbrana ot raznych dostowiernych knig ... napieczatana w Poczajowie [przed 1825 r.] 8° k.344, ilustracja, ozdobna karta tytułowa.
25. Kanonnik bolszoj. Sija swiataja i bogodochnowiennaja kniga naricajemaja Bolszoj kanonnik, w niej położony kanony prazdnikom gospodskim i bogorodiczym i izbrannym swjatym. Izbran iz drevnich patriarchich służebnych knig w typografii poczajowskoj [przed 1825 r.] 8° k. 568, zastawki, końcówki.
26. Kniga służby preswjatiej bogorodice izbrany iz drevnich patriarchich służebnych knig. Napieczataja w typografii poczajewsko [przed 1825 r.] 8° k.129, zastawki i ramki.

27. Knigi žitij swjatyh [na trzy miesiące: wrzesień, październik, listopad]. Wyd. 4. Moskwa 1859 w Synodalnoj Typografii 2° k. 1-3, 1-13, 1-130, 1-116, 1-187, zastawki, tekst w ramkach.
28. Kormozajka. [b.m.w., b.r.w.] [Moskwa, XIX w.] 2° k. 1-60, 1-689
29. Psalmyr. Sija swjataja i bogodochnowlennaja kniga naricajemaja Psalmyr wydana w Moskwie za Aleksieja Michajkowicza pri Iosifie patriarchie. Nynie že prepieczatasja z odnago drowlepieczatago pieriewoda w tipografii poczajewskoj. [przed r. 1825] 8° k. 1-320, 1-60, zastawki, końcówki.
30. Swjatcy. Sija swjataja i bogodochnowlennaja kniga, swjatcy, z tropari i kondaki woskresny ... napieczatasja w tipografii poczajewskoj [przed 1825 r.] 16° k. 222, zastawki i końcówki.
31. Torżestwiennik w niejże położony pochwalnyja słowa na prazdniki gospodskije, bogorodicznyje i wielikich svjatyh izbrannyh iz drowlepismiennyh torżestwiennikow ... Moskwa 1911. Chrystijanskaja Typografija pri Preobrażenskom Bogodelennom domie 4° k. 377 i 3 nlb., zastawki i inicjały.

Rękopisy

32. Oustaw damasznija modlitwy i proczich chrystijanskich obrjadow 2 cz. razem oprawione. Cz. 1 k. 258, cz. 2 k. 386, wysokość 28,5 cm x 19 cm. Do każdej z części jest sporządzony spis treści ujęty w ramki. Zdobiony jest zastawkami i końcówkami, wewnątrz ostatniej z nich widnieje data 1883 r.
33. Rękopis bez kart początkowych i końcowych, w którym zebrane są teksty kościoła prawosławnego, pouczenia, jak należy zachować się podczas spowiedzi, chrztu i innych obrządków. Na s.174 data 1727 roku, 5 sierpnia. Karty w rękopisie są nieliczbowane. Papier o odcieniu niebieskim ze znakami wodnymi. Wymiary rękopisu 16 x 11 cm.